

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” DIN CLUJ-NAPOCA  
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ  
ȘCOALA DOCTORALĂ „ISIDOR TODORAN”**

**„SUFLAREA DE VIAȚĂ”  
(ebr. נְשִׁמַת חַיִּים) (Fac 2,7),  
ELEMENT DE ANTROPOLOGIE  
VETEROTESTAMENTARĂ**

**– TEZĂ DE DOCTORAT –**

**REZUMAT**

**COORDONATOR ȘTIINȚIFIC:**

**Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan CHIRILĂ**

**DOCTORAND:**

**Vasile-Alin POHRIB (Protos. Arsenie)**

**CLUJ-NAPOCA**

**2021**

## CUPRINS

CUPRINS.....	2
ABREVIERI.....	4
INTRODUCERE.....	7
1. Obiectivele cercetării.....	10
2. Structura lucrării.....	12
3. Interesul actual al acestei cercetări.....	15
4. Stadiul actual al cercetării.....	16
4.1. Literatura internațională de specialitate.....	16
4.2. Literatura românească de specialitate.....	23
I. DELIMITĂRI CONCEPTUALE ȘI SEMANTICE.....	28
I.1. Circumscrieri terminologice plecând de la Fac 2,7.....	28
I.1.1. Termenul נְשֵׁמָה (neșema <sup>h</sup> ).....	29
I.1.2. Termenul נְפֶשׁ (nefeș).....	31
I.1.3. Termenul רוּחַ (ruah).....	36
I.1.4. Interacția dintre termenii ruah, nefes și neșema.....	39
I.2. Evoluția conceptului de πνεῦμα în Vechiul Testament.....	43
I.3. Receptarea tematicii privitoare la suflet în teologia paulină.....	53
II. RECEPTAREA EXPRESIEI NIȘMAT HAIM (Fac 2,7) ÎN EXEGEZA MODERNĂ...59	
III. NIȘMAT HAIM – ÎN EXEGEZA FILONIANĂ, LA FLAVIUS IOSIF ȘI ÎN VIZIUNEA LUI MAIMONIDE.....	80
III.1. Perspectiva lui Filon al Alexandriei asupra expresiei „suflarea de viață”.....	80
III.2. „Suflarea de viață” în lectura lui Flavius Iosif.....	87
III.3. Reperle antropologice ale lui Maimonide, cu referire la „suflarea de viață”.....	88
IV. ΠΝΟΗ ÎN INTERPRETAREA SCRITORILOR BISERICEȘTI ȘI A PĂRINȚILOR BISERICII.....	94
IV.1. Πνοή identificat cu Sfântul Duh.....	97
IV.1.1. Exemple de exegeză pnevmatologică a expresiei „suflarea de viață”, în primele veacuri creștine.....	97
IV.1.2. Interpretarea pnevmatologică a lui πνοή: o constantă în exegeza Sfinților Părinți.....	117
IV.2. Πνοή identificat cu sufletul.....	123

IV.2.1. Un moment de cotitură în exegeza lui πνοή: lectura Sfântului Irineu de Lyon ..	123
IV.2.2. Πνοή înțeles ca suflet în mediul patristic răsăritean.....	135
IV.2.3. Πνοή înțeles ca suflet în mediul patristic apusean .....	150
V. PERSPECTIVE TEOLOGICE PRIVITOARE LA „SUFLAREA DE VIAȚĂ” .....	154
V.1. Suflarea de viață este o lucrare a Duhului Sfânt (analogie teologică între Fac 2,7 și In 20,22) .....	154
V.2. Omul este persoană doar prin relație.....	165
V.3. Omul este chip al lui Dumnezeu prin posesia suflării de viață.....	175
CONCLUZII.....	184
BIBLIOGRAFIE .....	192

**Cuvinte-cheie:** *suflare de viață, exegeză, neşema, nefes, ruah, πνεῦμα, πνοή, suflet, Duhul Sfânt, pneumatologie, antropologie*

### Rezumat

Potrivit textului Sfintei Scripturi, nu se poate vorbi despre originea omului fără să se facă referire și la suflarea de viață oferită de Dumnezeu lui Adam, menționată pentru prima dată în Fac 2,7: „Atunci, luând Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și a suflat în fața lui suflare de viață și s-a făcut omul ființă vie”. A ne preocupa de o astfel de temă antropologică, ontologică, teologică, presupune a pătrunde în tot ceea ce înseamnă misterul creației și relația lui Dumnezeu cu lumea dintru început.

Demersul exegetic, teologic, antropologic întreprins în lucrarea de doctorat a pornit de la acest text pentru a se orienta apoi spre Sfinții Părinți și spre alte surse teologice, în vederea abordării acestui subiect primordial pentru creștinism. Este importantă aprofundarea acestui text veterotestamentar pentru antropologie, căci cheia înțelegerii corecte a ceea ce înseamnă omul, în ființa sa, rezidă, în primul rând, în ceea ce mărturisește despre acesta însuși textul biblic.

Actualitatea și aportul științific pe care le poate prezenta o astfel de lucrare constau, întâi de toate, în faptul că acest subiect nu a fost dezbătut în literatura de specialitate, ci poate doar sub anumite aspecte ale sale, dar, în orice caz, nu într-un mod unitar. Așa cum a arătat Marie-Odile Boulnois în studiul său din 1989, idee preluată și întărită și de Paul-Hubert Poirier mai târziu, „în general, versetul din Fac 2,7 a atras puțin atenția patrologilor, de vreme ce interpretarea acestei prime insuflări este esențială pentru dezvoltarea unei antropologii, deoarece aceasta pune în discuție identificarea darului primit de om la creație”<sup>1</sup>. În acest context, dorind să subliniem importanța, atât a versetului pus în discuție, cât și a interpretării acestuia din punct de vedere antropologic, notăm și faptul că P.-H. Poirier afirmă că anumite cercetări întreprinse în domeniul antropologiei creștine, dedicate primelor manifestări ale acesteia<sup>2</sup>, au lăsat să se ajungă la o concluzie similară cu cea susținută de Boulnois, privind

---

<sup>1</sup> Marie-Odile BOULNOIS, „Le souffle et l’Esprit. Exégèses patristiques de l’insufflation originelle de Gn 2,7 en lien avec celle de Jn 20, 22,” *RA* 24 (1989): 5; cf. Paul-Humbert POIRIER, „Pour une histoire de la lecture pneumatologique de Gn 2,7: Quelques jalons jusqu’à Irénée de Lyon,” *REA* 40, 1 (1994): 1.

<sup>2</sup> O astfel de cercetare este semnată chiar de Poirier: Paul-Humbert POIRIER, „Nascita di un ’antropologia cristiana (I-II secolo)”, în *Il credente nelle religioni ebraica, musulmana e cristiana*, vol. 5, *Trattato di antropologia des sacro*, ed. Julien Ries (Milano: Jaca Book-Massimo, 1993), 195-284.

rolul mare jucat de interpretarea dată textului din Fac 2,7 în cristalizarea acestei antropologii<sup>3</sup>.

Plecând de la cercetările pe care le-au realizat și concluziile pe care le-au subliniat anumiți bibliști și punând un accent puternic pe contribuția exegeților patristici și moderni, autori pe care i-am prezentat rând pe rând în capitolele tezei noastre, am argumentat faptul că exegeza potrivit căreia suflarea de viață, menționată în Fac 2,7, este Duhul Sfânt oferit omului la creație ar trebui să primeze în fața oricărei alte interpretări.

Motivația pentru această temă își găsește sursa și în contextul actual. Astăzi, într-o logică secularizată dublată de puternice accente materialiste, se trece tot mai mult cu vederea dimensiunea spirituală a omului, deși ea este parte a unității lui ontologice. Am optat pentru această temă, întrucât dorim să reprecizăm și să reafirmăm legătura omului cu Dumnezeu, arătată de la creație și care îi trasează și direcția pe care acesta este chemat să meargă. Totodată, subiectul acesta răspunde și unor căutări personale legate de originea, existența și scopul omului.

Dependent de toată această problematică, una dintre întrebările care se pot ridica vizează originea însăși a omului, pentru ca, înțelegând mai multe despre aceasta, să putem oferi răspunsuri legate de sensul și scopul existenței umane: ce se înțelege prin „suflarea de viață”, despre care se amintește în Fac 2,7? Suflarea de viață este sufletul sau altceva? Aceasta este, în prezent, o chestiune deschisă. Răspunzând într-un mod foarte rapid, s-ar putea afirma că suflarea de viață pe care Adam a primit-o de la Dumnezeu este sufletul, constitutiv firii umane, însă un alt posibil răspuns ar fi acela că suflarea din Fac 2,7 este aceeași cu cea pe care Domnul Hristos a dat-o, după înviere, ucenicilor (In 20,22), fiind în acest caz vorba despre lucrarea Duhului Sfânt, nu de suflarea de viață biologică pe care o au și animalele, asupra cărora nu ni se spune în Dumnezeiasca Scriptură că Dumnezeu a suflat.

Din această perspectivă, suflarea de viață dăruită omului de Dumnezeu îl poziționează pe om într-o asemănare cu Creatorul său, pe care am putea-o numi ontologică<sup>4</sup>.

---

<sup>3</sup> Cf. POIRIER, „Pour une histoire,” 1.

<sup>4</sup> Cf. Adalbert-Gautier HAMMAN, *L'homme, image de Dieu. Essai d'une anthropologie chrétienne dans l'Eglise des cinq premiers siècles* (Paris: Desclée, 1987), 11.

Omul este un compus unic și unitar, ceea ce exclude orice interpretare dihotomică suflet-trup<sup>5</sup>.

Astfel, dorind să știm dacă ceea ce a primit Adam la creație presupune darul primit de ucenici de la Mântuitorul Hristos, dezideratul principal al acestei teze de doctorat a fost acela de a afla ce anume a insuflat Dumnezeu în om în momentul creației prin *suflarea de viață*, încercând prin aceasta să aducem, pe cât este posibil, o contribuție modestă în domeniul antropologiei veterotestamentare și mai multă limpezime în dezbaterile legate de acest subiect. De altfel, potrivit afirmației făcute de Marie-Hélène Congourdeau, versetul 7 din capitolul al doilea al cărții *Facerea* este, de fapt, piatra de temelie a oricărei antropologii care se revendică din Sfânta Scriptură<sup>6</sup>. Principalul argument în susținerea actualității temei alese, actualitate izvorâtă și din disputele teologiei și ale culturii creștine, în general, cu provocările pe care le ridică societatea de astăzi, definită ca postmodernă și din ce în ce mai secularizată, este axat pe antropologie.

În mod evident, lucrările dedicate antropologiei teologice în general, în cadrul literaturii internaționale, sunt numeroase și nu le vom putea enumera aici. De altfel, există și câteva lucrări occidentale de dată mai recentă care au aprofundat primele capitole ale cărții *Facerea*<sup>7</sup>. Să notăm aici doar că în planul cercetării antropologice contemporane, tema creației<sup>8</sup> și a sufletului<sup>9</sup> ocupă un loc important, iar tema antropologiei teologice a preocupat pe mai mulți cercetători<sup>10</sup>.

Sunt, totuși, în cadrul literaturii internaționale, patru lucrări care s-au constituit asemenea unor piloni importanți în demersul nostru de a contura și susține cercetarea de față și care merită cu prisosință să fie menționate. O primă lucrare din această categorie este cea a lui P.-H. Poirier, articol intitulat „Pour une histoire de la lecture pneumatologique de Gn

---

<sup>5</sup> Cf. HAMMAN, *L'homme, image de Dieu*, 11.

<sup>6</sup> Cf. Marie-Hélène CONGOURDEAU, *Embrionul și sufletul lui la Sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești*, trad. Maria-Cornelia ICA jr. (Sibiu: Deisis, 2014), 55.

<sup>7</sup> Cf. André WENIN, *D'Adam à Abraham ou les errances de l'humain: lecture de Genèse 1,1 – 12,4* (Paris: Cerf, 2007).

<sup>8</sup> Vezi, mai ales: Medard KEHL, «*E Dio vide che era cosa buona*». *Una teologia della creazione* (Brescia: Queriniana, 2009).

<sup>9</sup> Menționez doar pe Giacomo CANOBBIO, *Il destino dell'anima: elementi per una teologia* (Brescia: Morcelliana, 2009).

<sup>10</sup> Amintesc doar pe Franco G. BRAMBILLA, *Antropologia teologica. Chi è l'uomo perché te ne curi?* (Brescia: Queriniana, 2005).

2,7: Quelques jalons jusqu’à Irénée de Lyon”<sup>11</sup>, unde se arată că exegeza versetului Fac 2,7, realizată la începuturile creștinismului, a contribuit mult la construirea unei perspective de interpretare pneumatologică a acestui text. Unul dintre studiile cele mai semnificative pentru tema noastră este cel al lui Marie-Odile Boulnois<sup>12</sup>, ale cărui rezultate le vom prezenta mai pe larg într-unul din capitolele următoare. Boulnois tratează subiectul din aceeași perspectivă ca Paul-Humbert Poirier, însă pornește tocmai din punctul în care s-a oprit acesta din urmă, adică de la Sfântul Irineu de Lyon, și identifică, în urma unei anchete patristice, două teorii legate de interpretarea patristică a expresiei *suflare de viață* din Fac 2,7, pe care o corelează cu textul din In 20,22.

O altă lucrare din această primă categorie este cartea Părintelui John Behr, „Ascetism și antropologie la Sfântul Irineu de Lyon și Clement Alexandrinul”<sup>13</sup>, tradusă în limba română, care ne-a ajutat mult în înțelegerea gândirii antropologice a celor doi Părinți ai Bisericii menționați în titlu și de unde am preluat destule elemente, în vederea completării celor spuse de Boulnois și Poirier. Un ultim titlu din această categorie este lucrarea voluminoasă a lui Gerard Verbeke, intitulată „L’évolution de la doctrine du Pneuma: du stoïcisme à saint Augustin. Étude philosophique”<sup>14</sup>, care a contribuit mult la înțelegerea diverselor aspecte, nu facil de explorat, legate de sensul cuvântului *πνεῦμα* și de evoluția acestui sens, de la unul material, într-o primă etapă, la unul pur spiritual. Într-o mare măsură, pentru cercetarea noastră au fost extrem de valoroase și enciclopediile și dicționarele de specialitate, dar o contribuție esențială în evoluția cercetării noastre au avut-o lucrările unor comentatori biblici, precum: John L. McKenzie<sup>15</sup>, Kenneth A. Mathews<sup>16</sup>, Exell<sup>17</sup>.

Tema antropologiei vechitestamentare este fundamentală pentru teologie, însă, având în vedere și contextul actual, când antropologia traversează o criză accentuată, aceasta este, din păcate, puțin cunoscută în integralitatea ei sau tratată insuficient în teologia românească,

---

<sup>11</sup> Paul-Humbert POIRIER, „Pour une histoire”, 1-22.

<sup>12</sup> Marie-Odile BOULNOIS, „Le souffle et l’Esprit.”, 3-37.

<sup>13</sup> Pr. John BEHR, *Ascetism și antropologie la Sfântul Irineu de Lyon și Clement Alexandrinul*, în PS 20, trad. Adela Lungu (Iași: Doxologia, 2016).

<sup>14</sup> Gerard VERBEKE, *L’évolution de la doctrine du Pneuma: du stoïcisme à saint Augustin. Étude philosophique* (Paris: Desclée de Brouwer, 1945).

<sup>15</sup> John L. MCKENZIE, „Aspects of Old Testament Thought,” în *NJBC* (Avon, 1994).

<sup>16</sup> Kenneth A. MATHEWS, *Genesis 1-11:26*, vol. 1A, în *TNAC* (Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1996).

<sup>17</sup> *Genesis*, ed. Henry D.M. SPENCE și Joseph S. EXELL, *The Pulpit Commentary* (New York, Toronto: Funk & Wagnalls Company, 2009).

cel puțin până de curând. În același fel se prezintă lucrurile și când dorim să ne referim la subiectul pe care l-am pus în discuție. Desigur, sunt cunoscute între cititorii români preocupați de problematica antropologiei creștine în general, mai multe lucrări centrate pe înțelegerea și cunoașterea omului din perspectivă teologică. Totuși, atunci când încercăm să întocmim o listă a lucrărilor dedicate în mod explicit problematicii *suflării de viață* din Fac 2,7 sau exegezei acestui verset, în contextul antropogenezei, ne dăm seama de îndată că acest deziderat este greu de împlinit, căci constatăm o lipsă destul de mare în spațiul teologic românesc a unei cercetări detaliate legate de acest subiect. Există, însă, câteva lucrări (volume sau articole), semnate nu numai de teologi bibliști, care abordează, în mare parte doar tangențial, și aspecte legate de tema noastră<sup>18</sup>.

În cercetarea științifică pe care am realizat-o, preocuparea noastră principală a fost prezentarea aspectelor care țin de expresia „suflare de viață” din Fac 2,7. În acest sens, am accentuat, atât determinările morfologice care pot fi stabilite în urma unei analize amănunțite, pe cât posibil, a termenilor importanți pentru cercetarea noastră, cât și interpretările care au fost date în decursul timpului acestei expresii, în mediul iudaic și în mediul creștin. Obiectivul nostru a fost acela de a fundamenta demersul nostru științific pe scrierile Vechiului Testament și pe exegezele realizate asupra textului pus în discuție, aducând de asemenea propria noastră contribuție.

Teza de doctorat nu se poate constitui, desigur, într-un răspuns complet oferit acestor nevoi ale teologiei biblice românești și nu va avea nici pretenția de a epuiza tema propusă, ci va oferi doar o premisă de discuție. Plecând de la dorința de a găsi răspunsul cel mai potrivit la problema abordată, o abordare corectă a subiectului s-a axat, în principal, pe identificarea și studierea bibliografiei existente, pe analiza și receptarea studiilor de specialitate și a concluziilor acestora, desigur într-un mod critic. Studiul textului a constituit,

---

<sup>18</sup> Pr. Ioan CHIRILA, „Elemente de antropologie biblică: persoană/subiect, sine și suflet,” *SUBBTO* 1 (2009): 49-64; Pr. Petre SEMEN, „Învățătura despre suflet în cărțile Vechiului Testament,” *ST* 9-10 (1977): 672-82; Pr. Dumitru STANILOAE, *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, vol. 1 (București: IBMO, 1996); Pr. Dumitru STANILOAE, „Starea primordială a omului în cele trei confesiuni,” *O* 3 (1956): 337-43; Pr. Marin D. CIULEI, *Antropologie patristică* (București: Sirona, 1999), 16-22; Alexandru MIHAILA, *(Ne)lămuriri din Vechiul Testament. Mici comentarii la mari texte*, vol. 1 (București: Nemira Publishing House, 2011); Alexandru MIHAILA, *În multe rânduri și în multe chipuri. O scurtă introducere ortodoxă în Vechiul Testament* (Iași: Doxologia, 2017); Pr. Athanase NEGOIȚĂ, *Teologia biblică a Vechiului Testament*; Pr. Nichifor TĂNASE, „Teofania Botezului ca manifestare a slavei. De la hainele de piele, la hristomorfizarea baptismală,” *TV* 1 - 4 (2012): 25-44; Marius TELEA, *Antropologia Sfinților Părinți Capadocieni* (Deva: Emia, 2005).



bineînțeles, elementul de plecare în demersul nostru științific, iar accentul a căzut pe exploatarea și analiza valențelor impuse de termenii importanți.

Am încercat să identificăm, de asemenea, sub forma unei sinteze, și dimensiunea teologică care se desprinde din textul analizat, potrivit rigorilor impuse de exegeza patristică răsăriteană, proprie mediului ortodox. Întrucât evreii sunt primii destinatari ai textelor Scripturii, era fundamental să cunoaștem și aportul pe care aceștia l-au adus la cunoașterea textului biblic, prin exegezele iudaice.

Structura lucrării de față are ca scop o prezentare cât mai unitară și o evoluție cât mai coerentă și logică a aspectelor pe care tema le presupune, urmărind ca cititorul să fie ajutat să surprindă fără dificultate elementele expuse.

Într-o primă etapă, am constituit o secțiune introductivă, care cuprinde, printre altele, elemente legate de obiectivele și actualitatea lucrării, dar și de stadiul actual al cercetării subiectului în literatura românească și internațională de specialitate. Restul lucrării este structurat în cinci părți principale, organizate în mai multe capitole și subcapitole, potrivit rezultatelor obținute în urma cercetării amănunțite a subiectului abordat. În prima parte, ne propunem să acordăm o atenție deosebită, atât exegezei biblice, veterotestamentare și neotestamentare, cât și analizei conceptelor de *neşema*, *nefeş* și *ruah* și interacției dintre acestea, însoțite și de alte elemente importante desprinse din exegeza textului din Fac 2,7. Totodată, ne dorim să punem în evidență și aspecte ce țin de evoluția conceptului de  $\piνεῦμα$  în decursul timpului, acordând o atenție deosebită cărții veterotestamentare *Înțelepciunea lui Solomon*, dar și textelor pauline relevante pentru demersul nostru, căutând să arătăm în ce măsură acest concept de  $\piνεῦμα$  interferează, în logica argumentării noastre, cu termenul  $\piνοή$ .

Trecând mai departe, în următoarele trei capitole ale tezei noastre, de natură exegetică, ne propunem, să prezentăm modul cum această expresie a fost receptată în iudaism, în creștinism și în exegeza modernă. În ceea ce privește exegeza iudaică, prezentată în capitolul al treilea, ne-am oprit, cu precădere, asupra comentariilor celor mai relevante

făcute de Filon al Alexandriei<sup>19</sup>, de Flavius Iosif<sup>20</sup> și de Maimonide<sup>21</sup>, plecând de la versetul menționat.

În mod evident, partea cea mai consistentă a lucrării, cuprinsă în capitolul al patrulea al tezei, rezidă în analiza, destul de aprofundată și detaliată, pe cât cu putință, a scrierilor patristice și paleocreștine, domeniu vast de unde am încercat să adunăm cele mai semnificative elemente care ar putea constitui fundamentul pentru o prezentare cât mai clară a opiniilor exegetice care s-au conturat în timp. În linii mari, am putea nota încă de acum, existența a două curente interpretative majore în legătură cu expresia biblică *suflare de viață*, fiecare cu adepții ei, desigur cu nuanțe complexe, pe care am încercat să le redăm cât mai coerent și structurat posibil. Printre cei care au îmbrățișat, plecând de la textul grecesc al Septuagintei, o interpretare pnevmatologică a lui  $\pi\nu\omicron\eta$  din Fac 2,7 amintim, printre alții, pe Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, pe gnosticii valentinieni, Origen din Alexandria, pe Sfântul Chiril al Alexandriei și pe Sfântul Grigorie Palama. De cealaltă parte, printre cei care l-au identificat pe  $\pi\nu\omicron\eta$  cu sufletul uman, amintim, în primul rând, pe Sfântul Irineu de Lyon, dar și pe alți autori, precum Sfântul Clement al Alexandriei, Sfântul Grigorie de Nyssa, Sfântul Grigorie de Nazianz, Diodor de Tars, Sfântul Ioan Gură de Aur și Fericitul Augustin.

Apoi, în ultima parte a lucrării, am sintetizat dimensiunea și implicațiile teologice ale acestei sintagme biblice extrem de importante pentru înțelegerea omului în esența și originile sale, pentru a putea, într-un final, sublinia concluziile la care am ajuns în urma cercetării. Partea de sinteză pornește, în susținerea exegezei pnevmatologice, de la analogia teologică stabilită de unii Părinți între textele biblice din Fac 2,7 și In 20,22, de unde rezultă că *suflarea de viață* implică darul Duhului Sfânt, făcut omului prin actul antropogenezei. În mod clar, această analogie lasă să se înțeleagă mai multe implicații la nivel teologic, și anume că omul

---

<sup>19</sup> Pentru a consulta opera lui Filon, vezi mai ales: R. ARNALDEZ, éd. și trad., *Les OEuvres de Philon d'Alexandrie*, vol. I: *De opificio mundi* (Paris, 1961); Claude MONDESERT, éd. și trad., *Les OEuvres de Philon d'Alexandrie*, vol. II: *Legum alegoriae* (Paris, 1962); PHILON, *Les oeuvres: De Specialibus Legibus*, trad. André Mosès (Paris: Cerf, 1970).

<sup>20</sup> Joseph FLAVIUS, *Antiquités juives*, éd. și trad. Et. Nodet (Paris, 1990).

<sup>21</sup> Pentru opera lui Maimonide, poți consulta: Rabbi Yaakov BLINDER și Yoseph KAMENETSKY, *The Torah With Ramban's Commentary Translated, Annotated and Elucidated*. vol. 1-5 (Brooklyn, New York: Mesorah Pubns Ltd., 2004); MAIMONIDE, *Introduction to the Mishnah* (Jerusalem: Shilat, 1992); MAIMONIDE, *The Guide for the Perplexed*, trans. M. Friedlander, revised edition (Dover Publications, 2000).

este chip al lui Dumnezeu prin posesia suflării de viață și că el nu poate fi înțeles, în calitatea sa de persoană, în afara relației cu Dumnezeu.

Pentru a înțelege și mai bine care sunt dimensiunile acestei problematice, am gândit că este necesar să prezentăm, pentru cele mai multe exemple de exegeză oferite, sensul conceptului de  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$ , dat fiind faptul că nu a fost întotdeauna același. Și aceasta întrucât s-a făcut adesea referire în cuprinsul acestei teze de doctorat la modul cum a ajuns termenul de  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$  să-l înlocuiască pe cel de  $\pi\nu\omicron\eta$  din textul grec al expresiei – fiind aici vorba, potrivit lui P.-H. Poirier, de o transformare anterioară creștinismului. Scopul a fost acela de a arăta că pentru autorii noștri,  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$  a avut un înțeles spiritual. Astfel, să notăm doar că  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$  a evoluat de la un sens material la unul spiritual. Momentul când  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$  a dobândit o conotație spirituală coincide cu cartea *Înțelepciunea lui Solomon* și cu scrierile lui Filon din Alexandria, în cadrul curentului iudeo-creștin, care se află printre primele exemple de exegeză pnevmatologică oferite de noi. În aceste cazuri, termenul face referire și la sensul de forță dumnezeiască, dăruită omului ca sprijin, în contextul slăbiciunii sale. Acest dar pnevmatic vine direct de la Dumnezeu, este ca o iluminare specială a intelectului, și depășește realitatea corporală a omului. Pe de altă parte, anumiți autori creștini au fost influențați într-o așa de mare măsură de gândirea stoică, încât nu s-au putut desprinde cu totul de materialism, precum este cazul lui Tertulian. Alți autori creștini au trecut mai ușor la pnevmatologia spiritualistă, deși nu au uitat cu totul elementele vechii concepții despre  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$ . Potrivit celor afirmate de Verbeke, în mod special în scrierile pauline, darul acestui  $\pi\nu\epsilon\tilde{\upsilon}\mu\alpha$  spiritual este reprezentat ca o participare la viața dumnezeiască.

Potrivit Sfintei Scripturi a Vechiului Testament, omul este considerat în mod substanțial unitar. Astfel, conform textului ebraic, nu găsim concepția greacă despre omul compus din suflet și trup, ci, mai degrabă, omul este prezentat ca fiind trup însuflețit sau suflet viu. În „Enciclopedia iudaismului” citim că Sfânta Scriptură a Vechiului Testament vorbește, în general, despre om ca despre o unitate psihosomatică, despre o suflare de viață (Fac 2,7), care, spre deosebire de trup, vine direct de la Dumnezeu. Noțiuni ca *nefeș*, *ruah* și *neșema*, traduse adesea prin suflet sau duh, sunt rareori folosite în Scriptură în sensul de componentă spirituală, diferită de trup. În general, termenii amintiți se referă la viața sau personalitatea individului.

Plecând de la ce am putut constata analizând terminologia corespondentă textului din Fac 2,7, în susținerea interpretării pnevmatologice a acestei sintagme biblice, aducem și

argumentul potrivit căruia termenii ebraici *neşema* și *ruah*, traduși în Septuaginta prin  $\pi\nu\omicron\eta$  și  $\pi\nu\epsilon\upsilon\mu\alpha$ , pot fi adesea interschimbabili, precum, în mod natural am putea spune, s-au substituit și termenii grecești. În același timp, conceptul de *neşema*, fiind propriu numai lui Dumnezeu și omului, arată încă o dată legătura dintre Creator și făptura Sa, prin împărtășirea insuflării dumnezeiești.

Pornind de la toate aceste elemente expuse, am sintetizat cuprinsul acestei cercetări doctorale în trei mari teme. În primul rând, am arătat că exegeza pnevmatologică pe care o susținem și noi, are la bază, în concepția multor Părinți ai Bisericii, analogia dintre evenimentele biblice relatate în Fac 2,7 și In 20,22. Legat de această paralelă biblică, am atașat mai multe comentarii moderne care întăresc faptul că suflarea dumnezeiască are o profundă dimensiune pnevmatologică, că ceea ce a primit Adam de la Dumnezeu prin insuflarea din Fac 2,7 presupune o lucrare a Duhului Sfânt. În al doilea rând, am arătat că antropologia, fiind un domeniu de cercetare de mare interes pentru noi, nu poate fi tratată cu adevărat, cel puțin din perspectivă teologică, fără raportare la Dumnezeu. Prin ceea ce a primit de la Dumnezeu la creare, omul se împărtășește de viața lui Dumnezeu, intră în comuniune cu El și nu poate fi conceput, în calitatea sa de persoană, fără această raportare constantă la Creatorul său. În al treilea rând, am dorit să sublinem faptul că, prin contactul cu suflarea de viață, care este o lucrare a Duhului Sfânt, omul a devenit chip al lui Dumnezeu, iar această legătură este una fundamentală pentru înțelegerea vocației omului.

Faptul de a explora în mod comparativ scrieri din tradiția iudaică și din cea creștină, cu referire la textul biblic studiat, foarte puțin analizat în mod exclusiv, de unde și marea noastră dificultate în a redacta argumentarea tezei de față, a conferit acestei lucrări un caracter de unicat în domeniul de cercetare biblică din țara noastră. Nu există, după cunoștința noastră, până acum, în spațiul românesc, o lucrare care să abordeze în mod special această temă, cu atât mai mult, din perspectivă iudaică și patristică.

Conchizând, analiza textelor exegetice pe care am desfășurat-o mai sus, cu privire la diversele aspecte pe care le presupune versetul din Fac 2,7, neputând să acopere totalitatea textelor care tratează subiectul nostru, ne ajută, cu toate acestea, să avem o imagine asupra felului cum a fost receptat acesta, atât în mediul iudaic, înainte cu un secol de apariția creștinismului, cât și în cel creștin, care a preluat de îndată viziunea exegetică iudaică. Am putut astfel să constatăm, din cercetările lui Poirier, existența unei tradiții exegetice constante care citea textul din Fac 2,7 într-o notă pnevmatologică. O atitudine critică față de această

lungă tradiție de interpretare pnevmatologică a avut-o, spre sfârșitul veacului al doilea, Sfântul Irineu de Lyon, desigur într-un context doctrinar dificil, cauzat de disputele sale cu gnosticismul. Opoziția sa marchează un punct de cotitură în istoria exegezei pnevmatologice a expresiei „suflare de viață” din Fac 2,7, influențând, cum poate fi lesne de înțeles, și pe alți exegeți ai textului biblic veterotestamentar.

Ceea ce mai poate fi notat ca o concluzie importantă a celor prezentate în paginile acestei cercetări doctorale, având în vedere mai ales elementele descoperite de Poirier și completate de noi, este faptul că lectura pnevmatologică făcută versetului din Fac 2,7 nu este datorată numai influenței exercitate de pnevmatologia creștină, ci și de cea anterioară acesteia. Din această perspectivă, exegeza pnevmatologică a textului biblic din Fac 2,7 reprezintă un punct de întâlnire între iudaism și creștinism.

## BIBLIOGRAFIE

### 1. EDIȚII SCRIPTURISTICE

- *Ancien Testament interlinéaire hébreu-français*. Avec le texte de la *Traduction Oecuménique de la Bible* (TOB), en français courant. Villiers-le-Bel: Société biblique française, 2007.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Diortosită de ÎPS Bartolomeu Anania, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului, ediție jubiliară a Sfântului Sinod. București: I.B.M.O., 2003.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod, tipărită cu binecuvântarea și prefața Preafericitului Părinte TEOCTIST, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. Versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneli. București: I.B.M.O., 2011.
- *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediția Sfântului Sinod. București: I.B.M.O., 2015.
- *The Interlinear Hebrew-Greek-English Bible*, 4 vol. Ed. Jay P.Green. Wilmington: Associated Publishers, 2002.
- *Septuaginta*. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes. Edidit Alfred Rahlfs. Editio minor, Duo volumina in uno. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1935.
- *Septuaginta*. Coord. Cristian Bădiliță. București / Iași: Colegiul Noua Europă / Polirom, 2004.
- *Sfânta Scriptură Hebraica Stuttgartensia*. Eds. Karl Ellger și Wilhelm Rudolph. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1987.
- *Traduction Oecuménique de la Bible*. Paris: Société biblique française & Ed. du Cerf, 1988.
- The NET Bible First Edition Notes. Biblical Studies Press, 2006.

### 2. DICȚIONARE, LEXICOANE, ENCICLOPEDII, CONCORDANȚE ȘI GHIDURI BIBLIOGRAFICE

- *Dictionnaire Encyclopédique de la Bible*. Turnhout: Brepols, 1987.
- ARNOLD, Bill T., și H.G.M. WILLIAMSON. *Dictionary of the Old Testament: Historical Books*. England: Inter-Varsity Press, 2005.
- BOTTERWECK, Johannes, și Helmer RINGGREN. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Ed. David E. Green. Vol. 5. Grand Rapids, MI: William B., 1986.

- CHEVALIER, Jean, și Alain GHEERBRANT. *Dictionar de simboluri*. Vol. I. București: Artemis, 1993.
- CHIRILĂ, Ioan, Paula BUD, și Stelian PAȘCA-TUȘA. *Vechiul Testament în scrierile bibliștilor români: ghid bibliografic*. Cluj-Napoca: Eikon/Școala Ardeleană, 2014.
- DESMOND, Alexander T., și Brian S. ROSNER. *New Dictionary of Biblical Theology*. Electronic ed., Downers Grove: Inter Varsity Press, 2000.
- EVEN-SHOSHAN, Abraham. *A New Concordance of Old Testament*. Michigan: Grand Rapids Publishing House, 1989.
- FREEDMAN, David N., Allen C. MYERS, și Astrid B. BECK. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan: Grand Rapids, 2000.
- FREEDMAN, David Noel și Gary A. HERION. *The Anchor Bible Dictionary*. Eds. David F. Graf and John David Pleins. Vol. 2-6. New York: Doubleday, 1992.
- GALE, Thomson. *Encyclopaedia Judaica*. Jerusalem: Keter Publishing House, 2007.
- HONDERICH, Ted, ed. *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 1995.
- KITTEL, Gerhard, Gerhard FRIEDRICH, și Geoffrey W. BROMILEY, eds. *Theological Dictionary of the New Testament*. Grand Rapids: WM. B. Eerdmans Publishing, 1964.
- KOHLENBERGER, John R., și James A. SWANSON. *The Hebrew English Concordance to the Old Testament with the New International Version*. Michigan: Zondervan Grand Rapids, 1998.
- LOUW, Johannes P., și Eugene A. NIDA. *Louw-Nida Greek-English Lexicon*. United States of America: United Bible Societies Publishing House, 1996.
- MARCHAND, Ennery. *Dictionnaire de la Bible hébraïque*. Paris: Les éditions Colbo, 1996.
- SAKENFELD, Katharine, ed. *The New Interpreter's Dictionary of the Bible*. Vol. 4. Nashville: Abingdon Press, 2008.
- STRONG, James. *A concise Dictionary of the words in The Greek Testament and The Hebrew Bible*. Michigan: Grand Rapids Publishing House, 2000.
- SWANSON, James. *Dictionary of Biblical Languages with Semantic Domains: Hebrew (Old Testament)*. Electronic ed. Oak Harbor: Logos Research Systems, Inc., 1997.
- VANGEMEREN, Willem A. *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis*. Michigan: Grand Rapids Publishing House, 1996.

- VILLER, Marcel. *Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique*. Vol 11. Paris: Beauchesne, 1981.
- WIGODER, Geoffrey, coord. *Enciclopedia iudaismului*. Trad. Radu Lupan și George Weiner. București: Hasefer, 2006.

### 3. SURSE IUDAICE

- ARNALDEZ, R., éd. și trad. *Les OEuvres de Philon d'Alexandrie*. Vol. 1. *De opificio mundi*. Paris, 1961.
- BLINDER, Rabbi Yaakov, și Yoseph KAMENETSKY. *The Torah With Ramban's Commentary Translated, Annotated and Elucidated*. vol. 1-5. Brooklyn, New York: Mesorah Pubns Ltd., 2004.
- FLAVIUS, Josephe. *Antiquités juives*. Éd. și trad. Et. Nodet. Paris, 1990.
- MAIMONIDE. *Introduction to the Mishnah*. Jerusalem: Shilat, 1992.
- MAIMONIDES, Moses. *The Guide for the Perplexed*. Trans. M. Friedlander, revised edition. Dover Publications, 2000.
- MONDÉSERT, Claude, éd. și trad. *Les OEuvres de Philon d'Alexandrie*. Vol. 2. *Legum alegoriae*. Paris, 1962.
- PHILON. *Les oeuvres: De Specialibus Legibus*. Trad. André Mosès. Paris: Cerf, 1970.
- WIGODER, Geoffrey. *Enciclopedia Iudaismului*. Eds. Radu Lupan și George Weiner. București: Hasefer, 2006.

### 4. SURSE PATRISTICE

- *Biblia Patristica. Index des citations et allusions bibliques dans la littérature patristique*, 5 volume. Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1986-1991.
- SF. AMBROZIE CEL MARE. *Hexaemeron*. În PSB 52. Traducere de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Pr. Prof. Nicolae Neaga și Prof. Maria Hetco. București: IBMO, 2007.
- SF. AMBROZIE CEL MARE. *Tâlcuiri la Facere*. Traducere din limba latină de Andreea Stănciulescu. Galați: Ed. Cartea Ortodoxă, 2007.
- FER. AUGUSTIN. *La Cité de Dieu*. În BA 34, Livres 6-10: *Impuissance spirituelle du paganisme*. Trad. Gustave Combès. Note B Dombart, A Kalb și G Bardy. Paris: Institut d'études augustiniennes, 1980.



- SF. CALIST PATRIARHUL. *Capetele despre rugăciune*. În *Filocalia* 8. Traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae. București: IBMO, 1979.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI. *Commentarii in Ioannem*. Ed. Philip Edward Pusey, vol. 3. Oxford: OUP, 1872.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI. *Dialogues sur la Trinité*, tome III: *Dialogues VI-VII*. În SC 246. Texte critique, traduction et notes par Georges-Matthieu de Durand. Paris: Cerf, 1978.
- SF. CHIRIL AL ALEXANDRIEI. „Thesaurus de sancta consubstantiali trinitate”. În PG 75, 584 C, D.
- SF. CLEMENT AL ALEXANDRIEI. *Le Pédagogue. Livre I*. Texte grec, introduction et notes de Henri-Irénée Marrou. Traduction de Marguerite Harl. Paris: Cerf, 1960.
- SF. CLEMENT AL ALEXANDRIEI. *Les Stromates. Stromate V*, tome I. În SC 278. Introduction, texte critique et index par Alain Le Boulluec. Traduction par Pierre Voulet (†), revue par Alain Le Boulluec. Paris: Cerf, 2006.
- SF. CLEMENT AL ALEXANDRIEI. *Pedagogul*. În PSB 4. Traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru. București: IBMO, 1982.
- SF. CLEMENT AL ALEXANDRIEI. *Stromate*. În PSB 5. Traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. Dumitru Fecioru (București: IBMO, 1982).
- DIDIM DIN ALEXANDRIA. „De Trinitate”. În PG 39, 577 C.
- DIODOR DIN TARS. „Fragmenti in Genesim”. În PG 33, 1565 B.
- SF. DIONISIE AREOPAGITUL. „De divinis nominibus”. În PG 3, 700 A.
- SF. GRIGORIE DE NAZIANZ. *Discours théologiques. Discours 27-31*. În SC 250. Introduction, texte critique, traduction et notes par Paul Gallay, avec la collaboration de Maurice Jourjon. Paris: Cerf, 1978.
- SF. GRIGORIE DE NAZIANZ. „Orationes” 27 - 45. În PG 36.
- SF. GRIGORIE DE NAZIANZ. „Poemata”. În PG 37, 452.
- SF. GRIGORIE DE NYSSA. „De anima et resurrectione Dialogus”. În PG 46, 29 B, 28 AD.
- SF. GRIGORIE DE NYSSA. *Despre facerea omului*. În PSB 30. Ed. Dumitru Bodogae. București: I.B.M.O., 1998.
- SF. GRIGORIE DE NYSSA. „De hominis opificio”. În PG 44, 229 C.
- SF. GRIGORIE DE NYSSA. *La Création de l'homme*. În SC 6. Introduction et traduction par Jean Laplace. Notes par Jean Daniélou. Paris: Cerf, 1944.

- SF. GRIGORIE DE NYSSA. „Oratio catechetica magna”. În *PG* 45, 21.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *150 Capete despre cunoștința naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre făptuire*, în *Filocalia* 7, traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae. București: IBMO, 1977.
- SF. GRIGORIE PALAMA. „Capita”. În *PG* 150, 1168 D.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *Cuvânt apodictic*. Ed. P. Hristu, vol. I. În *EPE* 51. Tesalonic, 1981.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *Despre împărtășirea dumnezeiască și îndumnezeitoare; sau despre simplitatea dumnezeiască și mai presus de fire*. În *Filocalia* 7. Traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae. București: IBMO, 1977.
- SF. GRIGORIE PALAMA. „Heuriskomena panta”, Volumul 2. În *PG* 151, 221 C.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *Omilii*. Ed. de Sofocleos Oikonomou. Atena, 1861.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *Opera completă*. vol. I. Trad. Cristian Chivu. București: Patristică, 2005.
- SF. GRIGORIE PALAMA. *Suggrammata*. t. 1. Ed. P. Chrestov. Thessalonique, 1962.
- SF. IOAN GURĂ DE AUR. „Homiliae in Genesis”. În *PG* 53, 106, 107.
- SF. IOAN GURĂ DE AUR. *Omilii la Facere*. În *PSB* 21. Tradus de Dumitru Fecioru. București: IBMO, 1987.
- SF. IRINEU DE LYON, „Adversus haereses”. În *PG* 7, 501, 512, 599-600, 834 E, 837 A.
- SF. IRINEU DE LYON. *Contre les hérésies. Dénonciation et réfutation de la gnose au nom menteur*. Traduction française par Adelin Rousseau. Paris: Cerf, 1984.
- SF. IRINEU DE LYON. *Démonstration de la Prédication Apostolique*. În *SC* 62. Tradus de L.M. Froidevaux. Paris: Ed. du Cerf, 1959.
- SF. IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL. *Dialogul cu Iudeul Trifon*. În *PSB* 2. Traducere, introducere, note și indice de Pr. Prof. Olimp Căciulă. București: IBMO, 1980.
- SF. IUSTIN MARTIRUL ȘI FILOSOFUL. *Dialogue avec Tryphon, Textes et Documents*, t. I, éd. și traducere G. Archambault (Paris, 1909).
- FILOTEI KOKINOS. *Cuvinte*. Ed. B. Pseftongas., Thessalonic: Aristoteleio Panepistimio, 1981.
- FILOTEI KOKINOS. *Cuvinte*. Ed. D. Kaimmaki., Thessalonic: Aristoteleio Panepistimio, 1983.
- SF. MAXIM MĂRTURISITORUL. *Ambigua*. În *PSB* 80. Traducere, introducere și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae. București: IBMO, 1983.

- ORIGEN. *Commentaire sur saint Jean, Tome I, Livres I-V*. În SC 120 bis. Texte critique, avant-propos, traduction et notes par Cécile Blanc. Paris: Cerf, 1996.
- ORIGEN. *Commentaire sur S. Jean. Tome III, Livres XIII*. În SC 222. Texte critique, avant-propos, traduction et notes par Cécile Blanc. Paris: Cerf, 1975.
- ORIGEN. *Omilii, comentarii și adnotări la Geneză*. Ediție bilingvă, traducere, note și studiu introductiv de Adrian Muraru. Iași: Ed. Polirom, 2006.
- ORIGEN. *Scrieri alese*, vol. III: *Omilii la Facere*. În PSB 8. Tradus de Pr. prof. Teodor Bodogae și Pr. prof. C. Galeriu. Studiu introductiv și note de Pr. prof. Teodor Bodogae. București: IBMO, 1982..
- ORIGEN. *Traité des Principes, Tome I, Livres I et II*. În SC 252. Introduction, texte critique de la Philocalie et de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti. Paris: Cerf, 1978.
- ORIGEN. *Traité des Principes, Tome III, Livres III et IV*. În SC 268. Introduction, texte critique de la Philocalie et de la version de Rufin, traduction par Henri Crouzel et Manlio Simonetti. Paris: Cerf, 1980
- NEMESIUS DE EMESSA. *On the Nature of Man*. În *Translated Texts for Historians* 49. Trad. de R. W. Sharples și P. J. Van Der Eijk. Liverpool: Liverpool University Press, 2008.
- PSEUDO-VASILE. „Adversus Eunomium”. În PG 29, 728D-729A.
- SF. SIMEON NOUL TEOLOG. *Discursuri teologice și etice*. Sibiu: Deisis, 2001.
- SF. SIMEON NOUL TEOLOG. *Traité théologiques et éthiques, tome I, Théol. I-III, Éth. I-III*. În SC 122. Introduction, texte critique, traduction et notes par Jean Darrouzès. Paris: Cerf, 1966.
- NICHITA STITHATUL. *Traité de l'âme*. În SC 81. Introduction, texte critique, traduction et notes par J. Darrouzès. Paris: Cerf, 1961.
- TAȚIAN. *Cuvânt către greci*. ATENAGORAS ATENIANUL. *Solie în apărarea creștinilor*. Trad. Alin-Bogdan Mihăilescu (după ediția recentă *Tatianos, Oratio ad Graecos / Rede an die Griechen, herausgegeben und neu übersetzt von Jörg Trelenberg*, Mohr Siebeck, Tübingen, 2012, confruntată, acolo unde traducătorul a simțit nevoia, cu: Miroslav Marcovich, ed., *Tatiani Oratio ad Graecos, Patristische Texte und Studien*, 43. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 2013) București: IBMO, 2019.
- TAȚIAN. *Oratio ad Groecos and Fragments*. Ed. M. Whittaker. În *Oxford Early Christian Texts*. Oxford, 1982.

- TEODOR DE MOPSUESTIA. *Commentaire sur Jean*. Textes syriaques traduits en latin par J. Vosté, În *CSCO* 116 (Louvain, 1940): 254 – 5.
- SF. TEOFIL AL ANTIOHIEI. *Trei cărți către Autolic*. Traducere, introducere, note și indice de Pr. Prof. Olimp Căciulă. București: IBMO, 1980.
- SF. VASILE CEL MARE. *Omiliile la facerea omului; Omilie despre Rai*. Ed. Lavrentie Carp. Iași: Doxologia, 2010.
- SF. VASILE CEL MARE. *Omiliile la Hexaemeron*. În *PSB* 17. Traducere de Dumitru Fecioru. București: IBMO, 1986.
- SF. VASILE CEL MARE. „Liber de Spiritu Sancto”. În *PG* 32, 140 C, D.
- SF. VASILE CEL MARE. „Homiliae in Hexaemeron”. În *PG* 29, 117 D - 120 A.
- SF. VASILE CEL MARE. „Homiliae in Psalmi”. În *PG* 29, 449 C.
- SF. VASILE CEL MARE. „Homiliae et sermones”. În *PG* 31, 477 A, 594 A.
- SF. VASILE CEL MARE. *Scrieri dogmatice și exegetice*. În *PSB* 4, Seria nouă. București: Editura Basilica, 2011.
- SF. VASILE CEL MARE. *Sur le Saint-Esprit*. În *SC* 17 bis. Introduction, texte, traduction et notes par Benoît Pruche. Paris: Cerf, 1968.

## 5. COMENTARIILE BIBLICE

- BARRY, John D., Mangum DOUGLAS, Derek R. BROWN, Michael S. HEISER, Miles CUSTIS, Elliot RITZEMA, Matthew M. WHITEHEAD, Michael R. GRIGONI, și David BOMAR. *Old Testament Anthropology*. În *FSB*. Bellingham, WA: Lexham Press, 2012, 2016.
- CALVIN, John. *Genesis*. Trad. și ed. John King. Carlisle, PA: Banner of Truth Trust, 1965.
- CAMPBELL, Morgan G. *The analyzed Bible, The book of Genesis*. New York, Chicago, Toronto: Fleming H. Revell Company, London and Edinburgh, 1911.
- COOPER, Lamar Eugene. *Ezekiel*. În *TNAC* 17. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1994.
- COTTER, David W. *Genesis*. (Berit Olam Series), Studies in Hebrew Narrative & Poetry. Editors Jerome T. Walsh, Chris Franke. Collegeville, Minnesota: The Liturgical Press, 2003.
- DYER, Charles H. „Ezekiel”, în *The Bible Knowledge Commentary: An Exposition of the Scriptures*, ed. J. F. Walvoord and R. B. Zuck, vol. 1. Wheaton, IL: Victor Books, 1985.

- GOODSPEED, Calvin, and D.M. WELTON. *An american commentary on the Old Testament, The Book of Genesis*. Boston, New York, Chicago, St. Louis, Atlanta, Dallas, Philadelphia: American Baptist publication society, 1909.
- GRACEY, James. *A critical and exegetical commentary on the book of Genesis*. With a new translation by Murphy. Publisher Boston, Estes and Lauriat, 1873.
- HAMILTON, Victor P. *The Book of Genesis, Chapters 1-17*. În *TNICOT*. Grand Rapids, MI: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 1990.
- HASTINGS, James. *The great texts of the Bible. Genesis to Numbers*. Edinburgh: T. & T. Clark; New York: Scribner, 1911.
- HENRY, Matthew. *An exposition of the Old and New Testament*. Ed. Henry, Matthew, 1662-1714; ed. Burder, George, 1752-1832; ed. Joseph Hughes, joint ed. Samuel Palmer, d. 1724; Archibald Alexander, 1772-1851. Philadelphia: Barrington & Geo. D. Haswell, 1828.
- HUGHES, R. Kent. *Genesis: Beginning and Blessing. Preaching the Word*. Wheaton, IL: Crossway Books, 2004.
- JAMES, George. *Notes on the text of the Book of Genesis*. With an appendix by Spurrell. Oxford : Clarendon Press, 1896.
- JAMIESON, Robert, A. R. FAUSSET, and David BROWN, *A Commentary Critical, Practical and Explanatory, on the Old and New Testaments*. New York: F.H. Revell, 1880.
- GILBERT, M. *Sagesse de Salomon*. În *DBS* 14. Paris, 1985.
- KEIL, Carl Friedrich, and Franz DELITZSCH. *Commentary on the Old Testament*. Peabody, MA: Hendrickson, 1996.
- KIDNER, Derek. *Genesis: An Introduction and Commentary*. În *TOTC*. Downers Grove: Inter Varsity Press, 1967.
- LANGE, John P., Philip SCHAFF, Tayler LEWIS și A. GOSMAN. *A Commentary on the Holy Scriptures: Genesis*. Bellingham, WA: Logos Bible Software, 2008.
- LIND, Millard. *Ezekiel*. În *BCBC*. Scottsdale, PA: Herald Press, 1996.
- LINTON, Henry. *The book of Genesis*. With explanatory notes, appendices, examination questions and map. London: G. Philip & son, 1879.
- MATHEWS, K. A. *Genesis*. În *TNAC*. Nashville: Broadman & Holman Publishers, 1996.
- MCKENZIE, John L. „Aspects of Old Testament Thought”. În *NJBC*. Avon, 1994.

- MELANCTHON, Jacobus W. *Notes, critical and explanatory, on the book of Genesis*. New York: R. Carterp., 1866.
- MORGENSTERN, Julian. *The Book of Genesis: a Jewish Interpretation*. Union of American Hebrew Congregations. Cincinnati: First American Edition, 1919.
- MURRAY, J. *The Holy Bible*. According to the authorized version (A.D.1611) with an explanatory and critical commentary and a revision of the translation by bishops and clergy of the Anglican Church. Ed. F.C. Cook. Vol. 1, *Genesis-Exodus*. London, 1871.
- ORLINSKY, Harry M. *Notes on the New Translation of the Torah*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1969.
- REYBURN, William David, and Euan McG. FRY. *A Handbook on Genesis*. În *UBS Handbook Series*. New York: United Bible Societies, 1998.
- ROOP, Eugene F. *Genesis*. În *BCBC*. Scottdale, PA: Herald Press, 1987.
- SARNA, Nahum M. *Understanding Genesis, The World of the Bible in the Light of History*. New York: Schocken Books, 1995.
- SCARPAT, G. *Libro della Sapienza*. Brescia, 1989.
- SCOFIELD, Cyrus I. *The Scofield Reference Bible: The Holy Bible Containing the Old and New Testaments*. New York, London, Toronto, Melbourne, Bombay: Oxford University Press, 1917.
- SCOTT, Thomas. *The Holy Bible, containing the Old and New Testaments, According to the Authorised Version*. With explanatory notes, practical observations and copious marginal references. Glasgow: William Mackenzie, 1845.
- SIMON, Patrick. *A commentary upon the first book of Moses called Genesis*. Ri. Chiswell: Publisher London, 1704.
- SPENCE, H.D.M., și Joseph S. EXELL, eds. *The Pulpit Commentary. Genesis*. New York and Toronto: Funk and Wagnalls Company, 1975.
- WALVOORD, John F., and Roy B. ZUCK. *The Bible Knowledge Commentary: An Exposition of the Scriptures*. Wheaton, IL: Victor Books, 1985.
- WENHAM, Gordon J. *Genesis 1–15*. Vol. 1. În *WBC*. Dallas, Texas: Word Books Publisher, 1987.
- WESTERMANN, Claus. *A Continental Commentary: Genesis 1-11*. Augsburg, Minneapolis: Fortress Press, 1984.
- YOUNGBLOOD, Ronald. *The Book of Genesis*. Grand Rapids, MI: Baker, 1991.

## 6. VOLUME DE SPECIALITATE

- *Un serafim printre oameni. Sfântul Serafim de Sarov.* Trad. din lb. greacă de Cristian Spătărelu. Galați: Egumenița, 2005.
- ACHIMESCU, Pr. Nicolae. *Religii în dialog.* Iași: Trinitas, 2006.
- ALEXANDRE, Monique. *Le commencement du livre. Genèse I-IV. La version grecque de la Septante et sa réception.* În CA 3. Paris: Beauchesne, 1988.
- AMĂRINII, Ionuț. *Filon din Alexandria, paradigmă pentru dialogul interreligios și intercultural.* Teză de doctorat. Cluj-Napoca: Editura Universității „Babeș – Bolyai”, 2011.
- ANDIA, Y. DE. *Homo vivens. Incorruptibilité et divinisation de l’homme selon Irénée de Lyon.* Paris: Études Augustiniennes, 1986.
- BARRETT, C. K. *The Holy Spirit and the Gospel Tradition.* London: S.P.C.K., 1947.
- BARR, Jammes. *The Garden of Eden and the Hope of Immortality.* Minneapolis: Fortress, 1993.
- BARTH, K. *Dogmatique,* vol. III. Trad. Fernand Ryser. Geneva: Labor et Fides, 1960.
- BEHR, Pr. John. *Ascetism și antropologie la Sfântul Irineu de Lyon și Clement Alexandrinul.* În PS 20. trad. Adela Lungu. Iași: Doxologia, 2016.
- BORCA, Pr. Vasile. *Omul, încununarea operei de creație. Natura și destinul său în lumina Revelației biblice a Vechiului Testament.* Teză de doctorat. Baia Mare: Editura Universității de Nord, 2007.
- BOULLUEC, A. LE. *La notion d’hérésie dans la littérature grecque IIe-IIIe siècles,* Vol. 1. Paris, 1985.
- BOUYER, L. *Le Consolateur. Esprit et vie de grâce.* Paris: Ed. du Cerf, 1980.
- BRAMBILLA, Franco G. *Antropologia teologica. Chi è l’uomo perché te ne curi ?.* Brescia: Queriniana, 2005.
- BRECK, Pr. John. *Le don sacré de la vie.* Paris: Ed. du Cerf, 2005.
- BRUNNER, F. D. *A Theology of the Holy Spirit.* Grand Rapids: Eerdmans, 1970.
- BURGE, G. M. *The Anointed Community: The Holy Spirit in the Johannine Tradition.* Grand Rapids: Eerdmans, 1987.
- CANOBBIO, Giacomo. *Il destino dell’anima: elementi per una teologia.* Brescia: Morcelliana, 2009.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. *Homo – deus.* Cluj-Napoca: Dacia, 1997.
- CIULEI, Marin D. *Antropologie patristică.* București: Sirona, 1999.

- COMAN, Pr. Ioan G. *Patrologie*. Vol. I. București: IBMO, 1984.
- CONGOURDEAUX, Marie-Hélène. *Embrionul și sufletul lui la sfinții Părinți și în izvoarele filozofice și medicale grecești*. Tradus de Maria-Cornelia Ică jr. Sibiu: Deisis, 2014.
- CORESCIUC, Pr. Roger. *Omiliile Sfântului Grigorie Palama. Analiză omiletică*. Iași: Doxologia.
- D'ALÈS, A. *La théologie de Tertullien*. Paris, 1905.
- DECONINCK, J. *Essai sur la chaîne de l'Octateuque, avec une édition des commentaires de Diodore de Tarse*. Paris, 1912.
- DENNEY, Loleen. *Ruach Hakodesh - The Holy Spirit Just Who Is He?* United States of America: Pinedale Publishing House, 2008.
- DUFRENNE, Mikel. *Pour l'homme*. Paris: Ed. du Seuil, 1968.
- DUNN, J.D.G. *Jesus and the Spirit*. Philadelphia: Westminster, 1975.
- DUPONT, Dom Jacques. *Gnosis. La connaissance religieuse dans les Épîtres de saint Paul*. Paris-Louvain, 1960.
- DUPUIS, J. *L'esprit de l'homme. Étude sur l'anthropologie religieuse d'Origène*. Paris, 1967.
- DYRNESS, William. *Themes in Old Testament Theology*. USA: InterVarsity Christian Fellowship, 1977.
- EICHRODT, Walther. *Theology of the Old Testament*. Vol. 1. Westminster: John Knox Press, 1961.
- EICHRODT, Walther. *Theology of the Old Testament*. Vol. 2. Great Britain: Redwood Press, 1972.
- ELLIS, E.E. *Pauline Theology: Ministry and Society*. Grand Rapids: Eerdmans, 1989.
- EVDOKIMOV, Paul. *Iubirea nebună a lui Dumnezeu*. Trad. din lb. franceză de Teodor Baconschi. București: Sophia, 2013.
- FELDMAN, Louis H. *Josephus's Interpretation of the Bible*. University of California Press, 1999.
- FELDMAN, Louis Harry, și Gōhei HATA, eds. *Josephus, Judaism, and Christianity*. Leiden: E.J. Brill, 1987.
- FRANXMAN, Thomas W. *Genesis and the Jewish Antiquities of Flavius Josephus*. În *BO* 35. Roma: Biblical Institute Press, 1979.



- FREY, Jorg, și John R. LEVISON, eds. *The Holy Spirit, inspiration and the cultures of Antiquity multidisciplinary perspectives*. De Gruyter, 2014.
- HAMMAN, Adalbert-Gautier. *L’Homme, image de Dieu. Essai d’une anthropologie chrétienne dans l’Eglise des cinq premiers siècles*. Paris: Desclée, 1987.
- HERON, A. *Studies in the trinitarian writings of Didymus the Blind: his authorship of the Adversus Eunomium IV-V and the De Trinitate*. Tübingen, 1972.
- HILDEBRANDT, Wilf. *An Old Testament Theology of the Spirit Of God*. Peabody, Massachusetts: Hendrickson Publishers, 1995.
- HUMPREY, Edith M. *The Holy Spirit and the Human Spirit*. Cambridge: Wm. B. Eerdmans Publishing Co., 2006.
- HUNT, E.J. *Christianity in the 2nd Century: The Case of Tatian*. London: Routledge, 2003.
- IMSCHOOT, Paul VAN. *Théologie de l’Ancien Testament*. t. II. *L’Homme*. Paris: Desclée & Cie, 1954
- JACOB, Edmond. *Theologie de L’Ancien Testament*. Neuchâtel: Delachaux & Niestle, 1955.
- JONAS, H. *The Gnostic Religion*. Ed. a 2-a revizuită. Londra, 1992.
- JORDAN, H. *Armenische Irenaeus Fragmente, Texte und Untersuchungen*. 1913.
- KEHL, Medard. «E Dio vide che era cosa buona». *Una teologia della creazione*. Brescia: Queriniana, 2009.
- LADARIA, L.F. *Antropologia teologică*. Tradus de Pr. Dr. Ștefan Lupu. Iași: Sapienția, 2019.
- LADARIA, L.F. *El Espiritu en Clement Alejandrino*. Madrid, 1980.
- LEBRETON, Jules. *Histoire du dogme de la Trinité*. t. I: *Les origines du dogme de la Trinité*. Paris: Beauchesne, 1919.
- LEISEGANG, Hans. *Der heilige Geist. Das Wesen und Werden der mystisch-intuitiven Erkenntnis in der Philosophie und Religion der Griechen. I. Band, 1. Teil: Die vorchristlichen Anschauungen und Lekren vom πνεῦμα und der mystisch-intuitiven Erkenntnis*. Leipzig-Berlin: Teubner, 1919.
- LOSSKY, Vladimir. *A l’image et à la ressemblance*. Paris: Ed. du Cerf, 2006.
- LOSSKY, Vladimir. *După chipul și asemănarea lui Dumnezeu*. Trad. Anca Manolache. București: Humanitas, 2006.

- LOSSKY, Vladimir. *Introducere în teologia ortodoxă*. Trad. Lidia și Remus Rus. București: Sofia, 2006.
- LOSSKY, Vladimir. *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*. Trad. Vasile Răducă. București: Anastasia, 1993.
- LUBAC H. de. *Histoire et Esprit*. Paris, 1950.
- LYS, Daniel. *Nèphesh. Histoire de l'âme dans la révélation d'Israël au sein des religions proche-orientales*. Paris: Presses Universitaires de France, 1959.
- LYS, Daniel. «Ruach», le souffle dans l'Ancien Testament, enquête anthropologique à travers l'histoire théologique d'Israël. În *EHPR* 56. Paris: Presses Universitaires de France, 1962.
- MANSFIELD, M.R. *Spirit and Gospel in Mark*. Peabody, Mass: Hendrickson, 1987.
- MARSH, F.E. *Emblems of the Holy Spirit*. Grand Rapids: Kregel, 1957 - 1976
- MARTIN J., și F. PRAT. *La théologie de Saint Paul*. Vol. 2. Paris: Beauchesne, 1930.
- MAY, G. *Creation Ex Nihilo: The Doctrine of Creation out of Nothing in Early Christian Thought*. Trad. A.S. Worrall. Edinburgh, 1994.
- MCLEOD, Frederick G. *The Image of God in the Antiochene Tradition*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1999.
- MEYENDORFF, Pr. John. *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*. București: IBMO, 1997.
- MEYENDORFF, Pr. John. *O introducere în studiul vieții și operei Sfântului Grigorie Palama*. Nemira, 2014.
- MEYENDORFF, John. *Sfântul Grigorie Palamas și mistica ortodoxă*. București: Enciclopedică, 1965.
- MIHĂILĂ, Alexandru. *(Ne)lămuriri din Vechiul Testament. Mici comentarii la mari texte*. Vol. 1. București: Nemira Publishing House, 2011.
- MIHĂILĂ, Alexandru. *În multe rânduri și în multe chipuri. O scurtă introducere ortodoxă în Vechiul Testament*. Iași: Doxologia, 2017.
- MIHĂILĂ, Corin. „The Paul-Apollos Relationship and Paul's Stance toward Greco-Roman Rhetoric. An Exegetical and Socio-historical study of 1 Corinthians 1-4.” *LNTS* 402 (London, New York: T&T Clark International, 2009).
- MOLTMANN, Jurgen. *L'homme. Essai d'anthropologie chrétienne*. Paris: Ed. du Cerf, 1974.

- MONTAGUE, G.T. *The Holy Spirit: Growth of a Biblical Tradition*. Peabody, Mass.: Hendrickson, 1994.
- NEGOIȚĂ, Pr. Athanase. *Teologia biblică a Vechiului Testament*. București: Sofia, 2004.
- NELLAS, Panayotis. *Hristos. Dreptatea lui Dumnezeu și îndreptarea noastră. Pentru o soteriologie ortodoxă*. Trad. Diac. Ioan I. Ică jr. Sibiu: Deisis, 2012.
- NELLAS, Panayotis. *Omul - animal îndumnezeit*. Trad. Ioan I. Ică jr. Sibiu: Deisis, 1994.
- NESS, A.W. *The Holy Spirit*. 2 vol. Christian Centre Publications, 1979.
- NEVE, Lloyd R. *The Spirit of God in the Old Testament*. Tokyo: Seibunsha, 1972.
- NOICA, Ierom. Rafail. *Cultura duhului*. Alba Iulia: Reîntregirea, 2002.
- OTTO, Walter F. „The Homeric Gods.” *TAJP* 77, 3 (United States of America: The Johns Hopkins University Press, 1956).
- ORBE, A. *Antropologia de San Ireneo* (Madrid: Biblioteca des Autores Cristianos, 1969).
- ORBE, A. *Teologia de San Ireneo. Comentario al Libro V del «Adversus hcereses»*. t. I. În BAC 25. Madrid - Tolède, 1985.
- OSBORN, Eric. *Irenaeus of Lyon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- PANNENBERG, Wolfhart. *Anthropologie in theologischer Perspektive*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1983.
- PAPADOPOULOS, Prof. Dr. Stylianos G. *Patrologie*. vol. I. Trad. de Lector dr. Adrian Marinescu. București: Editura Bizantină, 2006.
- PEDERSEN, Johannes. *Israel and its life and culture*. London: Oxford University Press, 1926.
- PÉTREMENT, S. *Le Dieu séparé: Les origines du gnosticisme*. Paris, 1984.
- PETERSEN, W. *Tatian's Diatessaron: Its Creation, Dissemination, Significance and History in Scholarship*. Leiden: Brill, 1994.
- PICIORUȘ, Pr. Dorin Octavian. *Teologie pentru azi*. Vol. 2. București, 2007.
- POUQUIER, Roger. *Souffle de vie, l'Esprit Saint dans la Bible*. Montréal: Médiaspaul, 1997.
- PREUSS, Horst Dietrich. *Old Testament Theology*. Vol. I. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1995.

- PROPPER, Thomas. *Theologische Anthropologie*. 2 tomuri. Freiburg-Basel-Wien: Herder, 2011.
- RAD, Gerhard von. *Old Testament Theology*. t. 1. Marea Britanie: Fletcher&Son Ltd., 1982.
- RAD, Gerhard von. *Théologie de l'Ancien Testament. Théologie des traditions historiques d'Israël*, t. I. Genève: Labor et Fides, 1963.
- RADOVIC, IPS Amfilohie. *Le mystère de la Sainte Trinité selon Saint Grégoire Palamas*. Traduction française d'Yvan Koenig. Ed. du Cerf, 2012.
- RAHNER, Karl. *Antropologia teologica*. În *SM*. Brescia: Morcelliana, 1974.
- RĂDUCA, Pr. Vasile. *Antropologia Sfântului Grigore de Nyssa*. București: IBMO, 1996.
- REA, J. *The Holy Spirit in the Bible: All the Major Passages About the Spirit*. Florida: Creation House, 1990.
- REYNDERS, B. *Vocabulaire de la Demonstration et des fragments de saint Irenee*. Chevetogne, 1958.
- RIES, Julien. *Cristianesimo, religioni e culture: Incontro e dialogo*. Vol. 2. Milano: Jaca Book, 2009.
- ROSE, Ierom. Serafim. *Cartea Facerii, crearea lumii și întâiul om: perspectiva creștin-ortodoxă*. Trad. din lb. engleză de Constantin Făgețean. București: Sophia, 2011.
- RUDOLPH, K. *Gnosis*. Trad. R. McL. Wilson. Edinburgh, 1983.
- RÜSCHE, Fr. *Blut, Leben und Seele. Ihr Verhältnis nach Auffassung der griechischen und hellenistischen Antike, der Bibel und der alten Alexandrinischen Theologen*. Paderborn, 1930.
- RÜSCHE, Fr. *Das Seelenpneuma. Seine Entwicklung von der Hauchseele zur Geistseele. Ein Beitrag zur Geschichte der antiken Pneumalehre*. Paderborn, 1933.
- SAGNARD, François. *La Gnose valentinienne et le témoignage de saint Irénée*. Paris, 1947.
- SAHAROV, Arhim. Sofronie. *Cuviosul Siluan Athonitul*. Trad. Ierom. Rafail Noica. Alba-Iulia: Reîntregirea, 2009.
- SAHAROV, Arhim. Sofronie. *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*. Trad. Ierom. Rafail Noica. București: Sophia, 2005.
- SEKKI, Arthur Everett. *The meaning of «ruah» at Qumran*. Atlanta: Scholars Press, 1989.

- SPANNEUT, M. *Le stoïcisme des Pères de l'Église. De Clément de Rome à Clément d'Alexandrie*. În *Patristica sorbonensia* 1. Paris, 1960.
- STACEY, W.D. *The Pauline View of Man*. London: Macmillan, 1956.
- STĂNILOAE, Pr. Dumitru. *Teologia Dogmatică Ortodoxă*. Vol. 1. București: IBMO, 1996.
- STĂNILOAE, Pr. Dumitru. *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*. București: Scripta, 1993.
- TELEA, Marius. *Antropologia Sfinților Părinți Capadocieni*. Deva: Emia, 2005.
- TOBIN, Thomas H. *The Creation of Man: Philo and the History of Interpretation*, *The Catholic Biblical Quarterly*. În *MS* 14. Washington, 1983.
- TSELENGHIDIS, Dimitrios. *Har și libertate în tradiția patristică a secolului al XIV-lea*. Trad. Daniel Pupăză. Iași: Doxologia, 2016.
- TWERSKY, Isidore. *Introduction to the Code of Maimonides (Mishneh Torah)*. Seria Yale Judaica. Vol. XII. New Haven și Londra: Yale University Press, 1980.
- VERBEKE, Gerard. *L'évolution de la doctrine du Pneuma: du stoïcisme à saint Augustin. Étude philosophique*. Paris: Desclée de Brouwer, 1945.
- VERNETTE, J. *Reîncarnarea*. Trad. A. Ene. București: Corint, 2004.
- VLACHOS, IPS Ierotei. Mitropolitul Nafpaktosului. *Sfântul Grigorie Palama ca aghiorit*. Egumenița.
- WENIN, André. *D'Adam à Abraham ou les errances de l'humain: lecture de Genèse 1, 1 - 12, 4*. Paris: Ed. du Cerf, 2007.
- WESTERMANN, Claus. *Theologie de l'Ancien Testament*. Trad. fr. Lore Jeanneret. Geneva: Labor et Fides, 2002.
- WILLIAMS, M.A. *Rethinking Gnosticism: An Argument for Dismantling a Dubious Category*. Princeton, 1996.
- WINDEN, J.C.M. Van. *An Early Christian Philosopher. Justin Martyr's Dialogue with Trypho Chapters One to Nine. Introduction, Text, Commentary, Philosophia Patrum*. Vol. 1. Leiden, 1971.
- WOLFF, Hans W. *Anthropologie de l'Ancien Testament*. Trad. M. Kohl. Geneva: Labor et Fides, 1974.
- WOOD, L.J. *The Holy Spirit in the Old Testament*. Grand Rapids: Zondervan, 1976.
- YATES, J.E. *The Spirit and the Kingdom*. London: S.P.C.K., 1963.

- ZAHAROU, Arhim. Zaharia. *Adu-ți aminte de dragostea cea dintâi*. Iași: Doxologia, 2015.
- ZOLA, N.J. *Tatian's Diatessaron and the Passion Chronology*. Abilene Christian University, 2009.

## 7. STUDII ȘI ARTICOLE DE SPECIALITATE

- ABRUDAN, Pr. Dumitru. „Aspecte ale antropologiei Vechiului Testament.” *ST* 3-4 (1978): 267-83.
- APOSTOLACHE, Ioniță. „Antropologia Vechiului Testament – scurte considerații biblico-patristice.” *MO* 5-8 (2011): 171-191.
- BERTHOUSOZ, R. „Liberté et Grâce suivant la théologie d'Irénée de Lyon.” *Études d'éthique chrétienne* 8 (1980): 56-86.
- BLOCK, Daniel, „The Prophet of the Spirit: The Use of *rwḥ* in the Book of Ezekiel.” *JETS* 32 (1989): 34-46.
- BOLOZAN, Daniela. „Femeia în referatul creației – elemente de antropologie.” *ST* 3 (2010): 81-100.
- BORCA, Pr. Vasile. „Antropogeneza în lumina referatului biblic al Facerii.” *OM* 6 (2001): 97-103.
- BORCA, Pr. Vasile. „Autonomie, idolatrie, desacralizare: tendințe și consecințe în degradarea umanului.” *OM* 6 (2001): 156-64.
- BORCA, Pr. Vasile. „Caracterul teonomic al antropologiei umane.” În *Teologie Ortodoxă în destinul românesc – Omagiu Părintelui Profesor Ilie Moldovan la 80 de ani*, 443-56. Sibiu: Editura Andreiană, 2008.
- BORCA, Pr. Vasile. „Câteva considerații generale de antropologie creștină.” *BȘUBM* (1996): 56-61.
- BORCA, Pr. Vasile. „Câteva repere de remarcă și valorificat în universul ființei umane.” În *Omagiu profesorului septagenar Victor Iancu*, 511-23. Cluj-Napoca: Risoprint, 2006. / *Omagiu profesorului Nicolae Dură la 60 de ani*, ed. Teodosie Petrescu, 421-5. Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2006.
- BORCA, Pr. Vasile. „Câteva repere și precizări introductive asupra antropologiei biblice.” *OM* 7 (2002): 90-6.
- BORCA, Pr. Vasile. „Lumea și natura în concepția biblică vechitestamentară. Responsabilitatea omului pentru desăvârșirea creației.” *OM* 3 (1998): 108-31.

- BORCA, Pr. Vasile. „Problema originii omului.” *OM* 5 (2000): 77-86.
- BRIEND, Jacques. „Gn 2-3 et la création du couple humain.” În *La création dans l’Orient Ancien*, ed. C. Deroousseaux, 124-38. Paris: Ed. du Cerf, 1987.
- BUDE, Ioan. „Antropologia Vechiului Testament.” *ST* 3 (1989): 26-39.
- BUDE, Ioan. „Vechiul Testament despre structura și frumusețea ființei umane.” *AB* 7-9 (1997): 78-82.
- BOULNOIS, Marie-Odile. „Le souffle et l’Esprit. Exégèses patristiques de l’insufflation originelle de Gn 2, 7 en lien avec celle de Jn 20, 22.” *RA* 24 (1989): 3-37.
- BURTON, Ernest D. „Spirit, Soul and Flesh: II. רִיחַ , נֶפֶשׁ , and רוּחַ in the Old Testament.” *TAJT* 18, 1 (1914): 59-80.
- CĂCIULĂ, Pr. Olimp. Intoducere la Sf. Iustin Martirul și Filosoful, *Dialogul cu Iudeul Trifon*. În *PSB* 2. Traducere, introducere, note și indice de Pr. Prof. Olimp Căciulă. București: IBMO, 1980
- CÂRSTOIU, Protos. Justinian. „Temeiuri doctrinare privind nemurirea sufletului și practica mărturisirii păcatelor în Vechiul Testament.” *BOR* 7-12 (1997): 212-22.
- CHIALDA, Pr. Mircea. „Doctrina Vechiului Testament despre nemurire.” *AB* 9-10 (1944): 368 – 80.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Așezămintele monahale la Sf. Vasile cel Mare și la Sf. Ioan Casian. Despre omul unității.” În *Sf. Vasile cel Mare. Teologie și monahism*, ed. Simona Ștefana Zetea et al., 145-57. Cluj-Napoca: Galaxia Gutenberg, 2009.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Cuvânt înainte. Celălalt, alteritate sau aproapele, distincții terminologice, repere practice pentru o (posibilă) reformulare a discursului apologetic.” *AFTOC* IX (2005-2006): 7-12.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Darurile lui Dumnezeu - harismele. Har și înviere în discursul profetic vechitestamentar,” *CB* 1 (2010): 28-39.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Dinamica chipului în cadrul lucrării asemănării cu Dumnezeu.” *SUBBTO* 1-2 (1999): 123-35;
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Discontinuitățile existente între Teologie și Medicină, generate de problematica sufletului.” În *Medicii și Biserica*, ed. Mircea Gelu Buta, 14-23. Cluj-Napoca: Renașterea, 2006.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Elemente de antropologie biblică: persoană/subiect, sine și suflet.” *SUBBTO* 1 (2009): 49-64.

- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Elemente de introducere în opera exegetică a lui Filon din Alexandria.” *SUBBTO* 1-2 (2002): 3-15.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Olivier Clément – un teolog profund – noțiuni simple despre persoană.” (editorial), *RBT* 2 (2008): 3-12.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Omul – chip al lui Dumnezeu, în gândirea părinților capadocieni și în teologhisirea răsăriteană (încercare de precizare a conținutului unui concept antropologic).” *AFTOC* XII (2008-2009): 21-34.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Omul în perspectiva întâlnirii cruciforme dintre verticala transcendentului și orizontala imanentului. Repere de antropologie creștin-ortodoxă.” În *Repere patristice în dialogul dintre știință și teologie*, (în colab. cu Cristian Sonea și Ștefan Iloaie), ed. Adrian Lemeni, 331-9. București: Basilica, 2009.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Omul. Microcosmos și macrocosmos – prolegomene hermeneutice.” În *Biserică, Societate, Identitate – In Honorem Nicolae Bocușan*, 221-30. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007.
- CHIRILĂ, Pr. Ioan. „Reconcilierea – ca descoperire a unității și unicității ființei umane în cadrul slujirii liturgice.” *SUBBTCL* 1 (2002): 37-48.
- DOGARU, Irineu Ion. „Scurtă analiză asupra antropologiei Vechiului Testament.” *MO* 1-4 (2011): 187-98.
- DURAND, Gilbert. „Anthropologie.” În *EU*, vol. 2, 50-9. Paris: Encyclopaedia Universalis, 1968.
- DURAND, Gilbert. „Pentecôte johannique et Pentecôte lucanienne chez certains Pères.” *BLE* 72 (1978): 97-126.
- EASTVOLD, Kory. „The Image of God in Old Testament.” *Stone-Campbell Journal* 21 (2018): 239-51.
- EDWARDS, M. J. „Gnostics and Valentinians in the Church Fathers.” *JTS* 40, 1 (1989): 26-47.
- FANTINO, J. „La Création ex nihilo chez saint Irénée: étude historique et théologique.” *RSPT* 76.3 (1992): 421-42.
- FELDMAN, Louis H. „Josephus’ Commentary on Genesis.” *TJQR*, New Series 72, 2 (1981): 121-31.
- FESTUGIÈRE, A.-J. „La trichotomie de I Thess. 5, 23 et la philosophie grecque.” *RechSR* 20 (1930): 385-415.
- FESTUGIÈRE, A.-J. „L’idéal religieux des Grecs et l’Evangile.” *ÉB* (1932): 196-220.



- FLOREA, IPS Lucian. „Duhul Sfânt în Vechiul Testament.” *O 4* (1984): 550-60.
- FULGA, N. „Despre cei dintâi oameni.” *BOR 3* (1929): 228-30.
- GACA, K. L. „Driving Aphrodite from the World: Tatian and His Encratite Argument.” În *Eadem, The Making of Fornication: Eros, Ethics, and Political Reform in Greek Philosophy and Early Christianity*, 221-46. Berkeley: University of California Press, 2003.
- GUILLET, Jacques „Le souffle de Yahweh.” În *Thèmes bibliques. Etudes sur l'expression et le développement de la Révélation*, Théologie 18, 208-55. Paris: Aubier, 1954.
- HARL, Marguerite. Introducere la Origen, *Philocalie 1-20 Sur les Écritures et La Lettre à Africanus sur l'histoire de Suzanne*. În *SC 302*. Introduction, texte, traduction et notes par Marguerite Harl. Paris: Cerf, 1983.
- HORSLEY, R. A. „Pneumatikos vs. Psychikos distinctions of spiritual status among the Corinthians.” *HTR 69* (1976): 274-80.
- ICĂ jr., Diac. Ioan I. Studiu introductiv la *Omul - animal îndumnezeit*, de Panayotis Nellas. Trad. Diac. Ioan I. Ică jr., V – XXXIV. Sibiu: Deisis, 1994.
- IMSCHOOT, Paul VAN. „L'action de l'Esprit de Yahvé dans l'Ancien Testament.” *RSPT 23* (1934): 553-87.
- IMSCHOOT, Paul VAN. „L'Esprit de Yahvé, source de vie dans l'Ancien Testament.” *RB 44, 4* (1935): 481-501.
- ISVORANU, Pr. Alexandru. „Crearea omului, cădere și ridicare în exegeza Sf. Grigorie Palama.” *MO 9-12* (2011): 76-92.
- JANSSENS, L. „Notre filiation divine d'après saint Cyrille d'Alexandrie.” *ETL 15* (1938): 233 – 78.
- LARCHER, Jean - Claude. „Le livre de la Sagesse ou la Sagesse de Salomon.” *ÉB 1* (1983): 131-9 și 159-60.
- LEBON, J. „Le Pseudo-Basile (Adv. Eunomium IV-V) est bien Didyme d'Alexandrie.” *Museon 50* (1937): 61-83.
- LOSSKY, Vladimir. „Théologie Dogmatique.” *Messenger de l'exarchat du patriarche russe en Europe Occidentale 46-7* (1964): 88-9.
- MACK, Burton L. „Philo Judaeus and Exegetical Traditions in Alexandria.” *ANRW 21, 1* (1984): 227-71.

- MAINVILLE, Odette. „De la rûah hébraïque au pneuma chrétien: le langage descriptif de l’agir de l’esprit de Dieu.” *Théologiques* 2, 2 (1994): 21-39.
- MANGÎRU, B. „Cei dintâi oameni.” *BOR* 12 (1928): 1103-5.
- MATTÉI, P. „Adam posséda-t-il l’Esprit? Remarques sur l’état primitif et le progrès de l’histoire selon Tertullien.” *REA* 29 (1983): 27-38.
- MAZILESCU, Pr. Grigore. „Dimensiunea pneumatologică a ființei umane, în lumina Vechiului și Noului Testament.” *ST* 3-4 (2002): 37-43.
- MCLEOD, Frederick G. „The Image of God in Man.” *TynBul* 19 (1968).
- MEYENDORFF, Pr. John. „Doctrina îndumnezeirii: Grigorie de Nyssa și Maxim Mărturisitorul.” În *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, trad. de Angela Pagu, 32-8. București: Editura Enciclopedică, 1995.
- MORISSETTE, R. „L’antithèse entre le «psychique» et le «pneumatique» en I Corinthiens, XV, 44 à 46.” *RSR* 46 (1972): 97-143.
- PETERCĂ, Pr. Vladimir. „Vechiul Testament a fost sensibil la chemarea spiritului. Darurile carismatice nu au lipsit niciodată din Israel.” *CB* 1 (2010): 9-27.
- PETERSEN, W. L. „Tatian the Assyrian.” În *A Companion to Second-Century Christian “Heretics”*, eds. Antti Marjanen și Petri Luomanen, 125-58. Leiden: Brill, 2005.
- POIRIER, Paul-Humbert. „Nascita di un’antropologia cristiana (I-II secolo).” În *Il credente nelle religioni ebraica, musulmana e cristiana*, vol. 5: *Trattato di antropologia des sacro*, ed. Julien Ries, 195-284. Milano: Jaca Book-Massimo, 1993.
- POIRIER, Paul-Hubert. „Pour une histoire de la lecture pneumatologique de Gn 2, 7: Quelques jalons jusqu’à Irénée de Lyon.” *REA* 40/1(1994): 1-22.
- PUECH, A. „Recherches sur le Discours aux Grecs de Tatien suivies d’une traduction française du Discours avec notes.” *BFL* 17 (1903): 107-58.
- RÜSCHE, Fr. „Pneuma, Seele und Geist.” *ThG* XXIII (1931): 606-25.
- SCHOEMAKER, William R. „The Use of ruah in the Old Testament and of pneuma in the New Testament.” *JBL* 23 (1904): 13-67.
- SCHWEIZER, Eduard. „L’Esprit dans l’Ancien Testament.” În *Dictionnaire biblique*, ed. Gerhard Kittel, 56-72. Genève: Labor et Fides, 1971.
- SEMEN, Pr. Petre. „Învățătura despre suflet în cărțile Vechiului Testament.” *ST* 9-10 (1977): 672-82.
- SEMEN, Pr. Petre. „Originea, sensul și valoarea vieții în gândirea iudaică și creștină.” *AȘUIT* IX (2004): 235-60.

- SEMEN, Pr. Petre. „Prezența și lucrarea Duhului Sfânt în lume și în Biserică.” În *Omagiu Prof. Pr. Dr. Nicolae Dură la 65 de ani, 231-4*. Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului și Dunării de Jos, 2006.
- SIEBECK, Hermann. „Die Entwicklung der Lehre vom Geist (Pneuma) in der Wissenschaft des Altertums.” *ZVS* (1880): 361-407.
- SIEBECK, Hermann. „Neue Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Geist-Begriffs.” *AGPh XXVII* (N. F. XX) (1914): 1-16.
- STANCOVICI, Diac. Iosif. „Familia în referatul biblic despre Creație (I).” *AB* 7-9 (2010): 116-34.
- STANCOVICI, Diac. Iosif. „Familia în referatul biblic despre Creație (II).” *AB* 10-12 (2010): 84-113.
- STĂNILOAE, Pr. Dumitru. „Starea primordială a omului în cele trei confesiuni.” *O* 3 (1956): 337-43.
- SVEBAKKEN, Hans. „Exegetical Traditions in Alexandria: Philo Reworking of the Letter of Aristeas 145-149 as a Case Study.” În *From Judaism to Christianity: Tradition and Transition: A Festschrift for Thomas H. Tobin, S.j., on the Occasion of His Sixty-fifth Birthday*. edited by Patricia Walters, *NTS* 136, 93-112. Leiden: Brill, 2010.
- TĂNASE, Pr. Nichifor. „Teofania Botezului ca manifestare a slavei. De la hainele de piele, la hristomorfizarea baptismală.” *TV* 1 – 4 (2012): 25-44.
- TOFANĂ, Pr. Stelian. „Doctrina lui Filon din Alexandria în lumea iudaismului elenistic și interferențele ei cu creștinismul primar.” *AFTOC* III, 1994-1996 (1999): 51-60.
- WIFALL, Walter. „The Breath of His Nostrils: Gen. 2:7b.” *TCBQ* 36, 2 (1974): 237-40.
- WOJCIECHOWSKI, Michal. „Le don de l’Esprit Saint dans Jn 20, 22 selon TG. Gn 2, 7.” *NTS* 33, 2 (1987): 289-92.

## 8. SURSE MASS-MEDIA

- [https://www.wga.hu/html\\_m/zgothic/mosaics/4palatin/](https://www.wga.hu/html_m/zgothic/mosaics/4palatin/)
- <https://www.librariabizantina.ro/calendarul-sfintilor-din-fresca-manastirii-sucevita>